

SU SKYDU IR UŽ SKYDO

Pasakojimai apie Senovės Graikijos kultūrą

PERIKLIS, PIRMAS TARP LYGIŲ

Visų šių vidaus ir išorės karų sumanytoja, dalyvė ir protarpiais nugalėtoja buvo Atėnų varguomenė – vadinamoji „laivų varguomenė“. Tai tie žmonės, kurie neturėjo lėšų netgi šarvams ir skydai, vertėsi atsitiktiniais uždobiais, dažnai gyvendavo ne geriau už vergus, tačiau buvo išdidūs ir nepamiršdavo, kad jie ne vergai ir kad rankų darbas žeidžia jų garbę. Jų buvo labai daug, o po Kserkso žygio radosi dar daugiau. Jie norėjo dorai tarnauti tėvynei, tačiau žemę dirbti nebuvo kur, samdinių darbo jie kratėsi, ir likdavo tikrai viena: sėsti prie irklų karo laive, gauti šykštų kareivio davinį, laimėjus pergalę – dalį grobio, o taikiu metu – dalį sąjungininkų duoklės: „Juk ne veltui mes, atėniečiai, išgelbėjom juos nuo piktadarių persų!“ Tai ji, laivų varguomenė, savo balsų dauguma tautos susirinkime sutikdavo su visais karais ir eidavo į bet kokius žygius ieškoti grobio: ji neturėjo ko prarasti. O tie, kurie turėjo ką prarasti, – tie kilmingieji ir turtingieji, kuriuos tauta išsirinkdavo vadais, – neprieštarėdavo, nes bijodavo: kas bus, jeigu varguomenė, likusi be užjūrių grobio, įsigeis grobio namuose ir pareikalaus iš turtingųjų pasidalyti savo turtu?

Bet taip negalėjo ilgai tęstis. Laimėti visus karus jau nebebuvo jėgų; tai išaiškėjo prie Tanagros ir po Egipto katastrofos. Reikėjo sustoti ir išlaikyti pusiausvyrą ties pavojinga riba, žiūrėti saiko ir išsaugoti įstatymą. Graikija apgynė įstatymą nuo svetimšalio karaliaus savivalės – dabar reikėjo apginti jį nuo savosios liaudies savivalės. Šio darbo ėmėsi Periklis.

Periklis buvo iš Alkmajonidų giminės – iš tos, kuri kovojo dėl valdžios su Kilonu ir Peisistratu. Seniai, prisimenantys Peisistratą, sakydavo, neva Periklis gąsdinamai į jį panašus. Periklis iš tiesų prašalaičiams atrodė esąs Atėnų tironas. Penkiolika metų nuo to laiko, kai sudaryta taika su Persija ir Sparta, nebuvo Atėnuose žmogaus, kurio būtų klausoma taip kaip jo. Bet tai nebuvo tironija: Periklis viso labo buvo tik vienas iš dešimties išrinktųjų karvedžių, kasmet jis grąžindavo įgaliojimus ir atsiskaitydavo tautai, kaip reikalavo įstatymas, ir kasmet tauta jį vėl išrinkdavo.

Jis valdė Atėnus ne jėga, o žodžiu. Tokio oratoriaus, kaip Periklis, Graikijoje dar nebuvo. Jį žmonės vadino „olimpiečiu“, jo kalbos klausytojus perskrozdavo kaip žaibas. Tačiau jis nešaukdavo, nesikreipdavo į dievus, nesišvaistydavo tragiškais gestais – jis įtikinėdavo. Išeidamas į tribūną, jis tyliai meldavo sau tikrai vieno: neperžengti saiko, nepasakyti ko nereikia. Vienas jo priešininkas, irgi geras oratorius, atsidūręs tremtyje aiškino smalsuoliams: „Jeigu mudu būtume grūmėsi ir aš jį būčiau parbloškęs, jis ir gulėdamas būtų visus įtikinęs, kad tai jis mane parvertė“. Labiausiai liaudį pavergdavo tai, jog Periklis niekad jai nepataikaudavo, – o atėniečiai mėgo, kai jiems pataikaujama. Jeigu tauta svaigdavo nuo pergalių, Periklis primindavo apie pavojus; jeigu tauta būdavo sutrikusi, Periklis primindavo jai jos galią. Ir valstybės laivas nenukrypdavo į šalį.

Žinoma, jo valdžia daugelį erzino. Jį keikdavo, iš jo juokdavosi, ypač iš jo ne pagal ūgį didelės galvos. „Dvidešimtvieta galva!“ – erzindavo jį. Periklis buvo ramus: tegu kalba ką nori, kad tik darytų kas naudinga. Vienas nešvankėlis ėjo paskui jį, keikėsi visą kelią iš tautos susirinkimo iki namų. Periklis tylėjo, o kai grįžo namo, pasiuntė jam vergą su deglu, kad pašviestų kelią atgal, nes jau buvo tamsu, o iki pirmųjų gatvės žibintų dar turėjo praeiti bent aštuoni šimtai metų.

Kad pats neišklystų iš teisingo kelio, jis draugavo su protingiausiais Graikijos žmonėmis. Tai buvo filosofas Anaksagoras, pasakęs, kad dievų nėra; skulptorius Feidijas, Atėnų akropolio šventyklų

kūrėjas; architektas Hipodamas, mokęs klaidžiuose graikų miestuose tiesti tiesias gatves, susikertančias stačiu kampu; istorikas Herodotas, aprašęs graikų ir persų karus, pradedant Kroisu ir Kyru; muzikantas Damonas, sakęs, jog valstybės darna ir lyros harmonija paklūsta tiems patiems dėsniams; poetas Sofoklis, savo tragedijomis parodęs: žmogaus laisvė pasireiškia ne tuo, kad jis gali daryti ką nori, o tuo, kad jis prisiima atsakomybę netgi už tai, ko nenorėjo. Pokalbiai su jais Perikliui buvo naudingi. Sykį prieš žygį įvyko saulės užtemimas ir žmonės persigando. Periklis nusimetė apsiaustą, uždengė juo saulę ir paklausė: „Ar jūs matote ką nors nepaprasta? Ne? Tai štai, užtemimas – visai tas pat, tik tai daiktas, uždengęs saulę, didesnis“.

Kimonas varguomenę maitino iš savo lėšų – Periklis ėmė ją maitinti iš valstybės lėšų. Laivynui jis rengdavo mokomuosius žygius – karo nebuvo, o atlyginimas buvo mokamas. Taikiu metu varguomenė galėjo posėdžiauti gausiuose tautos teismuose – už tai irgi buvo mokamas atlyginimas. Švenčių dienomis būdavo atnašaujamos aukos dievams, o mėsa išdalijama liaudžiai. Kas buvo darbštus, o žemės neturėjo, tas galėdavo persikelti į koloniją ir šeiminkauti žemėje, atimtoje iš priešų arba nepaklusnių sąjungininkų. O tiems, kurie norėjo likti mieste ir vis dėlto pageidavo vargšo pašalpos, Periklis siūlė darbą. Kaip tik dėl jų jis Atėnuose pradėjo nematytas statybas – persų sugriautų šventyklų atstatymą. Istorikas vardija, ką šios statybos maitino: skulptorius, dailininkus, emaliuotojus, kalstytojus, auksakalius, dramblio kaulo meistrus, varkalius, mūrininkus, stalius, virvininkus, odininkus, audėjus, vežėjus, irkluotojus, vairininkus, pirklius, rūdkasius. Net gyvulių darbas buvo gerbiamas. Akropolio statybose dirbo mulas, už gerą darbą jis buvo paleistas, tačiau vėl atėjo į statybas; už tai jam buvo iki mirties paskirtas šieno davinytis valstybės sąskaita.

Kartą tautai pasirodė, kad Periklis šioms statyboms leidžia labai jau daug valstybės pinigų. Periklis pasakė: „Gerai, aš leisiu savo pinigus, bet tada ir užrašysiu ne „Atėnų tauta – deivės Atėnės garbei“, o „Periklis – Atėnės garbei“. Žmonės ėmė šurmuliuoti ir leido Perikliui bet kokias išlaidas.

Penkiolika metų Periklis Atėnų tautą tramdė, kad nekariautų: kad miestą valdytų įstatymas, o Graikijoje būtų pusiausvyra. Paskui jo jėgos išseko – prasidėjo karas, prasidėjo maras, jis mirtinai susirgo. Prie jo mirties patalo sėdėjo draugai ir dalijosi prisiminimais apie jo žygius ir pergales. Staiga mirštantysis ištarė: „Svarbiausia ne tai; svarbiausia – kol galėjau, nieko neprivėčiau gedėti“. Tai buvo paskutiniai jo žodžiai.

DEMOKRATIJA, ARBA ŽMOGUS VISKĄ DARO PATS

Kiek gyventojų turėtų būti gerai sutvarkytoje valstybėje? Jūs sakysite: „Keistas klausimas!“ O štai filosofas Platonas į šį klausimą atsakydavo visiškai rimtai: geriausias valstybės dydis – 5040 šeimų. Kodėl? „Todėl, kad šitiek pakanka apsiginti nuo priešų ir padėti draugams“.

Šį skaičių Platonas grindė gana sudėtingai – pavyzdžiui, tuo, kad jis dalijasi iš visų skaičių nuo 1 iki 10. Bet jei mes pasidomėsime gimtuoju Platono miestu Atėnais, tai pamatysime beveik tą patį. Tautos susirinkime, kad būtų galima patvirtinti svarbius nutarimus, turėdavo dalyvauti 6 tūkstančiai piliečių; teismo posėdžiuose teisėjų taikos metu irgi būdavo 6 tūkstančiai; sunkiųjų pėstininkų karo metu – taip pat apie 6 tūkstančius. O Platonas manė, kad tik tokie žmonės – suaugę šeimų tėvai, taikiu metu valdantys valstybę, o per karą einantys į mūšį, tėra verti vadintis piliečiais.

Visos graikų valstybės buvo labai mažos. Viena didžiausių graikų valstybių – Atėnai su Atika – buvo mažesnė už vieną mažiausių dabartinių Europos valstybių – Liuksemburgą. Valstybės teritorija – tokia, kad ją būtų galima aprėpti žvilgsniu nuo miesto kalvos; gyventojų – tiek, kad būtų galima pažinti jei ne visus, tai bent jau visus nors kiek žymesnius žmones, – štai ko reikėjo senovės graikui. Šiuolaikinių didžiųjų valstybių erdvės nieko nereikštų nei jo širdžiai, nei protui.

Tokią valstybę graikas ir valdyti norėjo tiktai pats. Jokių deputatų – jis pasitikėjo tiktai savo akimis, ausimis ir sveika nuovoka. Demokratinėje valstybėje aukščiausiaji valdžia buvo tautos susirinkimas – visuotinė sueiga, kur kiekvienas galėdavo pats pasakyti ką manęs apie valstybės reikalus, galėdavo įtikinėti ir perkalbėti kitus, galėjo teikti pasiūlymus, kad žmonės juos priimtų arba atmestų pakeldami rankas. Atėnuose tautos susirinkimas vykdavo kas pusantros savaitės ant Pnikso kalvos (jos pavadinimo reikšmė – „grūstis, ankštuma“). Kalvos viršūnėje iki šiol stovi tribūna, nuo kurios į žmones kreipdavosi Atėnų oratoriai: baltas akmeninis žmogaus ūgio kubas su akmeniniais laiptais iš abiejų pusių, jų pakopų aukštis – iki kelių. Čia šūkauta ilgai: kartais, susirinkę iš ryto, vyrai skirstydavosi tik vakare, kai sutemoje jau nebesimatydavo pakeltų rankų.

Tarp tautos susirinkimų reikalus tvarkydavo taryba; ji parengdavo visus susirinkime svarstytinus klausimus. Kiekvienas įstatymas prasidėdavo žodžiais: „Taryba ir tauta nusprendė...“ Atėnų taryba buvo vadinama „penkių šimtų taryba“, tauta ją rinkdavo metams. Ją sudarė dešimt pritanėjų po 50 žmonių, kiekviena pritanėja reikalus tvarkydavo 36 dienas – tikrindavo piliečių sąrašus, išklaudydavo ataskaitų, priimdavo skundus, vadovaudavo einamiesiems reikalams. Kasdien pritanėja išsirinkdavo pirmininką, ir jis būdavo tarsi visos Atėnų respublikos prezidentas, bet tiktai vieną dieną. Pritanėjas posėdžiaudavo kiekvieną dieną nuo ryto iki vakaro, apsupta smalsuolių. O pirmininkas su keliais pagalbininkais turėdavo budėti ir naktį – kad tarybos pastate miesto aikštėje visą naktį degtų ugnis. „Budėjimas tvarkos sargyboje“, – šiuos žodžius graikai suprato tiesiogiai.

Be tarybos, dar buvo teismas, jis taip pat dalyvavo politikoje. Prisiminkime Solono įstatymą – „Kas mato skriaudą, gali skųstis teismui“. Jeigu pilietis, matydamas kito piliečio poelgius, nusprendė, kad jie daro žalą valstybei, jis, net pats nenukentėjęs, skųsdavosi teismui. Traukti atsakomybėn nebuvo galima tiktai pareigūnų, kol jie eina pareigas, – archonto, karvedžio, tarybos nario; bet tarnybos metai pasibaigdavo, ir kiekvieną apspisdavo nepatenkintieji: karvedį kaltindavo vangumu kare, archontą – nuolaidžiuoju nepatikimiams asmenims, tarybos narį – kyšininkavimu arba giminaičių globa. Kiekvienas atmindavo: jeigu pats neapgins valstybės, niekas kitas to už jį nepadarys. Kaltinamieji gindavosi iš visų jėgų: j kai kuriuos teismo posėdžius suplaukdavo ne mažiau žmonių nei į tautos susirinkimą. Teismo kolegijų buvo keletas, ir jos buvo didžiulės, po penkis šimtus žmonių (kad būtų sunkiau papirkti teismą). Ir kaltintojas, ir kaltinamasis kalbėdavo patys už save, samdomų kalbėtojų nebūdavo. Bausmė galėjo būti bauda, pilietinių teisių atėmimas, tremtis, mirtis. Tačiau jeigu teismas kaltinamąjį išteisindavo aiškia balsų dauguma, nevykęs kaltintojas pats sumokėdavo baudą – kad daugiau nekiltų noras taip elgtis.

Būti teismo tarėju, tarybos nariu, bet kurios kolegijos pareigūnu (įždininku, prižiūrėtoju, turkaus prievaizdu, uosto prievaizdu ir t. t.), savo kvartalo arba kaimo valdybos nariu galėjo bet kuris pilietis, sulaukęs trisdešimties metų. Jis paduodavo prašymą, jį įtraukdavo į sąrašus, o pagal sąrašus vykdavo rinkimai. Rinkimai ne balsuojant, o traukiant burtus; mums tai atrodo keista, bet graikai burtų lėmimą laikė dievų valia. Burteliai būdavo juodosios ir baltosios pupos arba akmenukai; jiems maišyti naudotos tikrų tikriausios mašinos, kurių nuolaužų yra išlikę. Tiktai karvedžių ir įždininkų rinkimų žmonės nepatikėdavo dievams ir balsuodavo patys. O kad vargšas galėtų šiomis teisėmis naudotis ne prasčiau nei turtuolis, visos pareigybės būdavo mokamos: už kiekvieną tarnyboje praleistą dieną žmogus gaudavo du tris obolus, vidutinį amatininko dienos uždarbį. (Karys žygyje gaudavo per dieną truputį daugiau, karininkas – dukart daugiau už eilinį, o karvedys – dukart daugiau už karininką; kaip matome, skirtumas nedidelis.)

Iš 25 tūkstančių Atėnų ir Atikos piliečių apie du tūkstančiai kasmet eidavo renkamas pareigas. Daugelio pareigų nebuvo galima eiti dukart; reikėjo naujų žmonių. Kiekvienas laisvasis atėnietis bent kartą gyvenime tapdavo koku nors pareigūnu, o daugelis – ir ne sykį. Valstybės reikalai neretai

būdavo sudėtingi, bet atėniečiai žemdirbiai, puodžiai, prekeiviai, mūrininkai, jūreiviai, varkaliai, odiniai su jais susidorodavo. Padėdavo patirtis ir rimtas požiūris.

O kas tuo stebėdavosi, tiems būdavo pasakojamas senas pokštas. Kadaiše, kaip žinoma, Atėnė ir Poseidonas ginčijosi, kuris iš jų turėtų būti Atikos globėjas, ir Atėnė laimėjo. Nusivylęs Poseidonas prakeikė atėniečius: „Tegu jie dabar savo susirinkimuose priima tiktai kvailus nutarimus!“ Užtat Atėnė užtarė savo globotinius: „Tačiau tegu šie nutarimai kaskart jiems būna į naudą“.

SOFISTAI IR SOFIZMAI

Vergo paklusnumas šeiminkui, žmonos paklusnumas vyrui, jaunesniųjų paklusnumas vyresniesiems, piliečio paklusnumas valstybei, žmogaus paklusnumas dievams – tai buvo nerašyti graikų gyvenimo įstatymai. Ir kuo daugiau graikai tautos susirinkimuose sukurdavo rašytinių įstatymų, kiekviename mieste savų, tuo tvirčiau jie atsimindavo šiuos nerašytuosius, bendrus visai Heladei.

Užrašytus įstatymus buvo galima svarstyti, papildyti, tobulinti, kiekvienas galėdavo savo akimis matyti jų nuolatinį keitimąsi. Nerašytieji išliko tokie patys, kaip ir protėvių laikais. Ir štai protingi Graikijos žmonės vienas po kito vis susimąstydavo: ar tai gerai? Ar iš tiesų tie įstatymai amžini ir visiems bendri? Galbūt ir jie kilę ne „iš prigimties“, o „iš susitarimo“? Gal ir juos verta persvarstyti?

Piliėtis turi paklusti valstybei? Bet valstybė keičiasi: kas vakar buvo neteisėta, rytoj bus teisėta; kas gi čia „amžina“? Vergas turi paklusti šeiminkui? Bet žmogus šiandien laisvas, o rytoj gal pateks į nelaisvę ir taps vergu; argi tai „įgimta“? Jaunesnieji turi paklusti vyresniesiems? Betgi graikams įprasta senius gerbti, o laukiniams indams – užmušti ir suvalgyti; kas čia „visiems bendra“? Žmogus turi paklusti dievams? O, tiesą sakant, ar mes žinome, kas tie dievai?

Čia bet kuris klausytojas pašiurpdavo iš siaubo ir jau nebesiklausydamas imdavo keikti savo samprotaujantį pašnekovą už tokią šventvagystę. O tas nesutrikęs atsakydavo: „Aš juk netvirtinu, kad viskas taip ir yra, aš tik sakau, kad man taip atrodo. Jeigu tau atrodo kitaip – pabandyk įrodyti, kad viskas iš tiesų kitaip; jeigu įtikinsi – mielai su tavimi sutiksiu. Ir prašau – nepyk: juk aš tik siūlau apsvarstyti, kas yra dievai ir ar gerai valgyti senolius, apsvarstyti taip pat blaiviai, su visais įrodymais „už“ ir „prieš“, kaip tu tautos susirinkime svarstai, ar nederėtų iš atvykėlių žvejų imti papildomai skatiką maito“.

„Bet aš nemoku įrodinėti tokių dalykų!“ – sakydavo pašnekovas. „Nemoki? Tai kaip gi tu ginčysies tautos susirinkime ir teisme? Ką gi, tada gali imti pamokas iš manęs: mes jau seniai įsidėmėjom visus būdus, kuriais Periklis olimpietis ir kiti oratoriai įtikinėja tautą, ir aš mielai tave jų išmokysiu. Panorėsi – įrodysi, kad senolius reikia gerbti, o įsigeisi – įrodysi, kad reikia suvalgyti. Bet žinok: tai kainuos nepigiai“. – „Kas gi tu toks, kad nemokai, ką mums sakyti, o mokai, kaip sakyti?“ – „Kaip čia pasakius? Aš ne išminčius – išminties šaltinis; ne filosofas – išminties ieškotojas; aš sofistai – išminties specialistas!“

Tokių sofistų ėmė rasti Atėnuose dar Periklio laikais. Žmonės subėgdavo jų pasiklausyti: jie iš tiesų kalbėdavo įtaigiai, o ginče bet kokia tema mokėjo įrodyti ir „už“, ir „prieš“. Turtuoliai mokėdavo jiems už pamokas tiek, kad sofistai Gorgijas iš pamokų pajamų paaukojo Delfams aukso statulą.

Tiesa, visus glumino toks dalykas: kas, jei blogi žmonės išmoks šio įtikinėjimo meno ir pasinaudos juo su piktais kėslais? Bet sofistai atsakydavo: „Tai jau ne mūsų reikalas. Mes – kaip kalvis, kuris pirkėjui parduoda peilį; o ar šis peiliu papjaus vištą ar savo tėvą, kalvis neatsako“.

Ir dar vienas dalykas: sofistai ima mokestį, ir nemenką, kaip kokie amatininkai, o juk laisvajam žmogui tai yra gėda! Bet sofistai atsakydavo: „Tai taip pat sąlygiška, kaip ir visa kita žmonių

gyvenime: pagal susitarimą – gėda, o pagal prigimtį – visai ne“. Ir sofistai Hipijas didžiavosi tuo, jog išmano ne tik visus mokslus, bet ir visus amatus: pats išsiaudė apsiaustą, nudažė purpuru, išsiuvinėjo auksu, susikurpė sandalus, išsitašė lazda ir nusikalė žiedą.

Pats vyriausias iš sofistų, Protagoras, jaunystėje buvo medkirtys. Filosofas Demokritas pamatė jį dirbantį ir pastebėjo, kad šis malkas į ryšulį suriša matematiškai pačiu naudingiausiu būdu. Demokritas įžvelgė jo talentą ir padarė savo mokiniu. Šitam Protagorui priklauso pats garsiausias posakis visoje graikų filosofijoje: „Žmogus yra visų daiktų matas – esančių, kad jie yra, o nesančių, kad jų nėra“. Tai, be kita ko, reiškė: jeigu žmonės tiki dievais – dievai yra, jeigu netiki – dievų nėra!

Apie Protagorą buvo pasakojama žaisminga istorija. Jis turėjo mokinį, kuris mokėsi teisinės iškalbos. Pagal susitarimą mokinys turėjo užmokėti mokytojui po pirmos laimėtos bylos. Mokslas pasibaigė, bet mokinys neskubėjo pasisakyti teisme. Tada Protagoras pats apskundė jį teismui. Protagoras samprotavo: „Jeigu aš laimėsiu bylą, jis sumokės pagal nuosprendį, jeigu jis – sumokės pagal sutartį“. O mokinys galvojo: „Jeigu aš laimėsiu bylą, nemokėsiu jam pagal nuosprendį, jeigu pralaimėsiu – pagal sutartį“. Kur čia teisybė?

Gali būti, jog Protagoras pats sukūrė šią istoriją kaip „sofizmą“ – tokį uždavinį, kuriame reikia surasti klaidingą minties posūkį. Tokių sofizmų buvo nemažai. Pavyzdžiui, „Raguotasis“: „Tai, ko nepametei, tu turi; tu nepametei ragų; vadinasi, tu turi ragus“. Arba – „Uždengtasis“: „Ar žinai, kas stovi priešais tave po uždangalu? Ne? O juk tai tavo tėvas; vadinasi, tu nepažįsti savo tėvo“. Arba – „Plikis“: „Mano plaukai tankūs; jeigu išrausiu vieną plauką, aš netapsiu dėl to plikas; jeigu išrausiu visus – tapsiu; o jeigu rausiu plauką po plauko, kurį plauką išrovęs tapsiu plikas?“

Pats garsiausias sofizmas buvo „Melagis“: „Krėtiečiai pasakė: „Visi krėtiečiai – melagiai“; ar jis pasakė tiesą ar sumelavo?“ Jeigu tiesą – vadinasi, ir jis pats melagis – taigi jis sumelavo – tada iš tikrųjų krėtiečiai teisuoliai – vadinasi, jis vis dėlto pasakė tiesą – ir taip toliau, vėl iš pradžių.

Jeigu norite, štai jums tas pat sofizmas su kiek kitokiomis dekoracijomis – „Krokodilas“. Krokodilas čiupo vaiką ir pasakė motinai: „Aš jį paleisiu, jeigu tu atspėsi, ar aš jį paleisiu“. Motina beviltiškai atsakė: „Nepaleisi“. Ką turi daryti krokodilas?

SOKRATAS, ARBA DAR SYKŲ BEGALYBĖS BAIMĖ

Klausydami sofistų, atėniečiai stebėjosi, žavėjosi, piktinosi. Tiktai vienas žmogus, apdriskęs ir basas, laikėsi ramiai ir geraširdiškai. Jis šypsojosi ir sakė: „Nebijokite, piliečiai. Tegul Gorgijas kiek nori įrodinėja, kad nėra jokio skirtumo – gerbti senolius ar suvalgyti, bet pasiūlykite jam pačiam užmušti ir suvalgyti senolį, ir jis atsisakys, kaip ir jūs. Įdomu – kodėl?“

Tai buvo Sokratas, garsusis Atėnų išminčius ir keistuolis.

Jo išvaizda buvo juokinga: plikas kiaušas, stati kakta, riesta nosis, storos lūpos. Kitados į Atėnus buvo atvykęs mokytojas žiniuonis, sugebėjęs iš veido bruožų tiksliai nuspėti žmogaus būdą. Jį žmonės atvedė pas Sokratą – ir jis iš karto pasakė: godus, ištvirkęs, piktas, nesutramdomas iki pasiutimo. Atėniečiai ėmė kvatotis ir jau norėjo apkulti žiniuonį, mat Atėnuose nebuvo geresnio ir kuklesnio žmogaus už Sokratą. Bet Sokratas juos sulaikė: „Jis jums, piliečiai, pasakė visą tiesą: aš iš tiesų jaunystėje turėjau ir godumo, ir rūščio, bet sugebėjau susitvartyti, išauklėjau save – ir štai tapau toks, kokį jūs pažįstate“.

Gyveno jis vargingai, dėvėjo šiurkštų apsiaustą, valgė kas pakliuvo. Aiškindavo: „Aš valgau, kad gyvenčiau, o kiti gyvena, kad valgytų“. Ir dar: „Sakoma, dievams nieko netrūksta; tai štai, kuo mažiau žmogui reikia, tuo labiau jis panašus į dievą“. Vaikštinėdamas po turgų, jis tarsteldavo: „Kaip malonu, kad yra tiek daiktų, be kurių galima išsiversti!“

Jam atsiųsdavo dovanų – jis atsisakydavo. Jo žmona Ksantipė pykdavo ir bardavosi – jis

paaikindavo: „Jeigu mes imtume viską, ką mums duoda, mums niekas nieko nebeduotų, net jei mes ir prašytume“. Ksantipė priekaištaudavo jam dėl skurdo: „Ką žmonės pasakys?“ Jis atsiliepėdavo: „Jeigu žmonės protingi, jiems tai nerūpi; jeigu neprotingi, mums jie nerūpi“. Ksantipė skųsdavosi neturinti kuo apsirengti, kad galėtų išeiti pažiūrėti šventinių eitynių. Jis atsakydavo: „Matyt, tau labiau rūpi ne į žmones pažiūrėti, o save parodyti?“ Ji bardavosi – jis šypsodavosi; ji apliedavo jį vandeniui – jis nusipurtydavo ir sakydavo: „Mano Ksantipei visados taip: iš pradžių griautinis, paskui lietus“.

Išminčiumi jį paskelbė patsai Delfų orakulas. Klausimas buvo toks: „Kas iš helėnų pats išmintingiausias?“ Orakulas atsakė: „Išmintingas Sofoklis, išmintingesnis Euripidas, o išmintingiausias Sokratas“. Bet Sokratas nesutiko laikyti save išminčiumi: „Aš žinau, kad nieko nežinau“. Netgi dievams jis meldavosi tarsi nežinodamas, ko prašo: „Lemkite man visa kas gera, nors aš to ir neprašyčiau, ir nelemkite kas bloga, nors aš to ir prašyčiau!“

Mėgstamiausias jo posakis buvo įrašas ant Delfų šventyklos: „Pažink save patį“. Kartais jis vidury pokalbio nutildavo, liaudavosi judėjęs, nieko negirdėdavo ir nematydavo – pasinerdavo į save. Sykį taip išstovėjo vien su chitonu visą šaltą naktį nuo vakaro iki ryto. Paklaustas, kas jam nutiko, jis atsakydavo: „Klausiausi vidinio balso“. Jis negalėjo paaikinti, kas tai yra; jis tai vadino daimoniju – „dievybe“ ir pasakodavo, kad šis balsas nuolatos jam sako: „nedaryk to ir to“ – ir niekadose: „daryk tą ir tą“. Kartais tai susiję su didingais ir svarbiais dalykais, o kartais vieni niekai. Pavyzdžiui, kartą jis ėjo su mokiniais turgaus link, ir daimonijas jam pasakė: „Neik šia gatve“; jis nuėjo kita, o mokiniai nepanoro išsukti iš kelio ir vėliau pasigailėjo: į siaurą gatvę prieš juos iššoko kiaulių banda, vienus pargriovė, kitus aptaškė purvu.

Štai tokį vidinį balsą, manė Sokratas, turi kiekvienas, nors ne kiekvienas moka jį klausytis. Šiuo balsu ir kalba tasai nerašytas įstatymas, kuris stipresnis už rašytinius. Dėl to ir Gorgijas, kad ir kaip samprotautų, niekadose neužmuš senolio ir jo nesuvalgys. O tai ir svarbiausia – ne ką mes galvojame, o ką mes darome. Juk stalių mes vertiname ne pagal samprotavimus apie stalus ir kėdes, o pagal darbą, kaip jisai juos sumeistrauja. Filosofas gali labai gražiai pasakoti, kaip iš atomų susideda ir žemė, ir dangus, ir žvaigždės, bet tegul kaip įrodymą jisai pabando padaryti nors ir pačią mažiausią žvaigždę! Ne? Tai nekalbėkime apie pasaulio sandarą, o kalbėkime apie žmonių poelgius: juk mes galime ne tik svarstyti, kas yra gera ir kas yra bloga, bet galime daryti gera ir nedaryti bloga.

To taip pat reikia mokytis – kaip ir visko pasaulyje. Yra dailidės amatas, yra skulptoriaus amatas; būti geru žmogumi – toks pat amatas, tik tai kur kas reikalingesnis. Dėl jo Sokratas ir metė visus kitus amatus ir ėmė gyventi kaip vargšas keistuolis. Šio amato esmė – žinoti, kas yra teisingumas, kilnumas, drąsa, draugystė, meilė tėvams, meilė tėvynei ir panašiai. Būtent žinoti: jeigu žmogus žino, kas yra teisingumas, jis ir elgsis tik tai teisingai. Jūs pasakysite: „Bet juk yra daugybė žmonių, kurie žino, kaip reikia pasielgti teisingai, o vis dėlto elgiasi neteisingai: kas iš piktumo, kas iš baimės, kas iš godumo“. Ką gi, vadinasi, jie per menkai žino, kas yra teisingumas, tik tiek. Jeigu iš tiesų žinotų, tai neiškeistų jį į pykčio liejimą, savo paties saugumą ar naudą.

Jeigu vidinis balsas mus lydėtų kiekviename žingsnyje, perprasti teisingumą ir visa kita būtų labai paprasta. Deja, taip nėra: dažnai jis tyli, o tada mes ir padarome pačias didžiausias klaidas. Kad šito išvengtume, reikia pasistengti peržvelgti visus įmanomus gyvenimo nutikimus ir kiekvieną sykį savęs klausiti: tai teisinga ar neteisinga? Senujų atėniečių patirtis buvo nedidelė, ir jie sakydavo: „Teisinga tik tai, kas yra mūsų įstatymuose ir papročiuose“. Sofistai mąstė laisviau ir sakė: „O dar svarbiau už juos – stipresnio ir gudresnio teisė“. Mes mąstome giliau ir sakome: „O dar svarbiau – paklusti vidiniam balsui“. Bet, matyt, galima žvelgti ir dar laisviau ir giliau...

Atėniečiai klausydavosi Sokrato pritardami: gerai jis įkretė šitiems sofistams! Bet paskui jiems staiga imdavo svaigti galva ir į širdį įsismelkdavo pažįstama begalybės baimė. Šį kartą – ne pasaulio

begalybės, o minties begalybės. Jeigu kiekvieną sykį žvelgsime vis laisviau ir giliau, tai niekadosis ir nesustosime! Senąjį teisingumą praradome, o naujojo taip ir nesurasime. Kaipgi tada gyventi?

SOKRATO POKALBIS

Sokratas turėjo jauną bičiulį, vardu Eutidemas, o jo pravardė buvo Gražuolis. Jis labai troško tapti suaugęs ir rėžti aistringas kalbas tautos susirinkime. Sokratas panoro grąžinti jam protą.

Jis paklausė: „Sakyk, Eutidimai, ar tu žinai, kas yra teisingumas?“ – „Aišku, žinau, ne blogiau už bet kurį kitą“. – „O štai aš prie politikos nepratęs, ir man kažkodėl sunku susivokti. Sakyk: meluoti, apgaudinėti, vogti, grobti žmones ir parduoti į vergiją – ar tai teisinga?“ – „Žinoma, neteisinga!“ – „O jeigu karvedys, atrėmęs prieš antpuolį, belaisvius parduos į vergiją, ar tai irgi bus neteisinga?“ – „Ne, ko gero, teisinga“. – „O jeigu jis plėš ir niokos jų žemę?“ – „Irgi teisinga“. – „O jeigu juos apgaudinės karinėmis gudrybėmis?“ – „Taip pat teisinga. Bet aš, matyt, pasakiau tau netiksliai: ir melas, ir apgaulė, ir vagystė – priešų atžvilgiu tai teisinga, o draugų atžvilgiu neteisinga“.

„Puiku! Dabar ir aš, rodos, imu suprasti. Bet pasakyk man štai ką, Eutidimai: jeigu karvedys pamatys, kad jo kariai nusiminę, ir sumeluos, neva jiems į pagalbą atskuba sąjungininkai, ir šitaip įkvėps jiems žvalumo, – ar toks melas irgi bus neteisingas?“ – „Ne, ko gero, teisingas“. – „O jeigu sūnui reikalingi vaistai, bet jis nenori jų gerti, o tėvas apgaule įpils jų į maistą ir sūnus pasveiks, – ar tokia apgaulė bus neteisinga?“ – „Ne, irgi teisinga“. – „O jeigu kas nors, matydamas netekusį vilties draugą ir bijodamas, kad jis nepakeltų prieš save rankos, pavogs arba atims iš jo kalaviją arba durklą, – ką sakyti apie tokią vagystę?“ – „Ir tai teisinga. Taip, Sokratai, vadinasi, aš ir vėl pasakiau netiksliai; reikėjo sakyti: ir melas, ir apgaulė, ir vagystė – priešų atžvilgiu tai teisinga, o draugų atžvilgiu teisinga, kai jiems daroma gera, ir neteisinga, kai jiems daroma bloga“.

„Labai gerai, Eutidimai; dabar aš matau, kad norėdamas atpažinti teisingumą turiu mokytis skirti gėrį ir blogį. Na, o kas tai yra, tu tikriausiai žinai?“ – „Manau, jog žinau, Sokratai; nors kažkodėl jau nesu tuo visiškai tikras“. – „Ir kas gi tai yra?“ – „Na, pavyzdžiui, sveikata – tai gėris, o liga – blogis; maistas arba gėrimas, kurie suteikia sveikatos, – tai gėris, o tie, kurie susargdina, – blogis“. – „Labai gerai, apie maistą ir gėrimą aš supratau; bet tada gal ir apie sveikatą būtų teisingiau pasakyti lygiai tą patį: kai ji suteikia gėrio, tai ji – gėris, o kai blogio, tai ji – blogis?“ – „Ką tu, Sokratai, kada gi sveikata gali teikti blogį?“ – „O štai, pavyzdžiui, prasideda nedoras karas ir, žinoma, baigiasi pralaimėjimu; sveikieji išėjo į karą ir žuvo, o ligoniai sėdėjo namie ir išliko; kas šiuo atveju buvo sveikata – gėris ar blogis?“

„Taip, aš matau, Sokratai, kad mano pavyzdys nevykęs. Bet turbūt galima pasakyti, jog protas – tai gėris!“ – „O ar visados? Štai persų karalius iš graikų miestų dažnai reikalauja atsiųsti į jo rūmus protingų ir sumanių amatininkų, laiko juos ir neišleidžia į tėvynę; ar į gera jiems jų protas?“ – „Tada – grožis, jėga, turtas, šlovė!“ – „Bet juk gražuolius dažniau grobia vergų pirkliai, nes gražūs vergai brangesni; stiprieji dažnai imasi darbo, viršijančio jų jėgas, ir patenka į bėdą; turtingieji išlempa, tampa intrigų aukomis ir žūva; šlovė visuomet sukelia pavydą, o iš to irgi randasi daug blogio“.

„Na, jeigu taip, – nusiminęs pasakė Eutidemas, – tai aš net nebežinau, ko man prašyti dievų“. – „Nenusimink! Tai tik reiškia, kad tu dar nežinai, apie ką norėtum kalbėti tautai. Na, o kas yra tauta, turbūt jau žinai?“ – „Manau, kad žinau, Sokratai“. – „Kas sudaro tautą?“ – „Vargšai ir turtuoliai“. – „O ką tu vadini vargšais ir turtuoliais?“ – „Vargšai – tie, kuriems trūksta pragyvenimui, o turtingieji – tie, kuriems visko užtenka ir net per daug“. – „O ar nebūna taip, kad vargšas su savo nedidelėmis lėšomis puikiai verčiasi, o turtuoliui bet kokių turtų per maža?“ – „Iš tiesų būna! Netgi būna tokių tironų, kuriems per maža viso išdo ir reikia neteisėtų rinkliavų“. – „Tai ką gi? Ar nereikėtų šių tironų priskirti prie vargšų, o sumanių vargšų – prie turtuolių?“ – „Ne, Sokratai, geriau nereikia; matau, kad ir čia aš,

pasirodo, nieko neišmanau“.

„Nenusimink! Apie tautą tu dar pagalvosi, bet apie save ir apie savo būsimuosius draugus oratorius tu, žinoma, jau galvojai, ir ne sykį. Tai pasakyk man štai ką: juk būna ir tokių blogų oratorių, kurie apgaudinėja tautą ir jai kenkia. Kai kurie tai daro netyčia, o kai kurie netgi sąmoningai. Kurie vis dėlto geresni ir kurie blogesni?“ – „Manau, Sokratai, kad sąmoningi apgavikai kur kas blogesni ir neteisingesni už tuos, kurie apgauna netyčia“. – „Sakyk: o jeigu vienas žmogus tyčia skaito ir rašo su klaidomis, o kitas tai daro netyčia, kuris iš jų raštingesnis?“ – „Turbūt tas, kuris tyčia tai daro: juk jeigu jis norės, galės rašyti ir be klaidų“. – „Tai ar neišeina, kad ir sąmoningas apgavikas geresnis bei teisingesnis už nesąmoningą: juk jeigu jis norės, galės su tauta kalbėti ir neapgaudinėdamas!“ – „Nereikia, Sokratai, nekalbėk man taip, aš ir pats dabar matau, kad nieko aš nežinau ir geriausia man būtų sėdėti ir tylėti!“ Ir Eutidemas išėjo namo, apimtas sielvarto.

„Ir daugelis, kuriems Sokratas įvarė tokią nevilgtį, daugiau nebenorėjo su juo turėti jokių reikalų“, – priduria istorikas, užrašęs mums šį pokalbį.

SOKRATO TEISMAS

Atėnuose posėdžiauja teismas. Atėnuose mėgstama teistis, dėl to atėniečius seniai visi pašiepia. Bet šis teismas ypatingas, ir žmonių minia tirštesnė nei įprastai. Teisia filosofą Sokratą – už tą patį, už ką prieš trisdešimt metų teisė Anaksagorą, o prieš dvylika – Protagorą. Jis kaltinamas, jog gadina jaunuomenės papročius ir, užuot garbinęs visuotinai pripažįstamus dievus, meldžiasi kažkokiems naujiems.

Sokratui septyniasdešimt metų. Žilas ir basas, jis sėdi prieš teisėjus ir su šypsena klausosi, ką vienas po kito kalba trys kaltintojai: Meletas, Anitas ir Likonas. O kalba jie rūščiai, ir žmonės aplink šurmuliuoja nedraugiškai. Juk vos penkeri metai, kai baigėsi sunkus karas su Sparta, vos ketveri metai, kai pasisėkė atsikratyti „trisdešimties tironų“ valdžios, valstybė sunkiai atgauna buvusią tvarką. Kaip gi atsitiko, jog tėvų ir senelių laikais Atėnai buvo stipriausias Heladės miestas, o dabar atsidūrė ties pražūties riba? Galbūt dėl to kalti tokie kaip Sokratas?

– Sokratas – tautos priešas, – sako vieni. – Mūsų demokratija laikosi tuo, jog kiekvienas pilietis turi galimybę patekti į valdžią: visur, kur įmanoma, mes renkame vadovus burtais, kad visi būtų lygūs. O Sokratas sako, neva tai juokinga – taip pat juokinga, kaip vairininką laive rinti metant burtus, o ne pagal žinias ir patirtį. O kuris iš piliečių turi laisvo laiko, kad įgytų politikos žinių ir patirties? Tiktai turtingieji ir kilmingieji. Štai jie ir trainiojasi aplink Sokratą, klausosi jo pamokų, o paskui žlugdo valstybę. Kai vyko karas, mūsų vos nepražudė garbėtroška Alkibiadas; kai karas pasibaigė, mūsų vos nepražudė žiaurusis Kritijas; o jie abu buvo Sokrato mokiniai.

– Sokratas – tautos draugas, – sako kiti. – Ir Alkibiadas, ir Kritijas buvo geri piliečiai, kol klausė Sokrato, ir tapo pavojingi tik pasitraukę nuo jo. Argi „trisdešimt tironų“ mėgo Sokratą? Ne, jie taip pat jo bijojo ir taip pat tvirtino, neva jis gadinęs jaunuomenės papročius. Slaptų pamokų jis nerengdavo, gyveno visų matomas, su visais kalbėdavosi paprastai. Taip, jis visuomet sakydavo: „Valstybę turi valdyti tiktai geri žmonės“, – bet niekuomet nepridurdavo, kaip mėgsta sakyti kilmingieji: „Negalima išmokti būti geram, geram galima būti tiktai iš prigimties“. Jis kaip tik ir mokino žmones būti gerus, nesvarbu, ar tu turtuolis ar vargšas, kad tik pats norėtum mokytis. O kad tai sunku – argi jo kaltė?

– Sokratas – keistuolis ir pašaipūnas, – sutaria ir vieni, ir kiti. – Jis klausia ir neduoda atsakymų; kad ir kiek atsakinėtum, vis tiek jautiesi aklavietėje. Kiti filosofai sako: „Galvok tą ir tą!“, o jis: „Galvok taip ir taip!“ Ką nors pagaliau sugalvoji, pasakai jam, o jis dar sykį paklausia, ir supranti – reikia dar pagalvoti. O juk negalima be galo galvoti, reikia juk ir darbus dirbti. Pradėsi nepagalvojęs, o jis

šypsosi: „Nepriekaištauk, jei išeis blogai“. Aišku, taip nei namų, nei valstybės nesutvarkysi. Su juo įdomu, bet neramu. Kaltintojai sako: „Nuteisti jį myriop“; tai, žinoma, per daug, bet pamokyti jį reikėtų, kad netrukdytų gyventi.

Bet štai kaltintojai baigė, ir Sokratas atsistoja sakyti ginamosios kalbos. Visi suklūsta.

„Atėnų piliečiai, – sako Sokratas, – man pateikti du kaltinimai, bet abu jie tokie prasimanyti, kad apie juos sunku rimtai kalbėti. Matyt, priežastis ne ta, o kažkokia kita.

Sakoma, neva aš nepripažįstąs valstybinių dievų. Bet juk visose apeigose ir atnašavimuose aš visuomet dalyvaudavau kartu su kitais, ir visi tai matydavo. Sakoma, neva aš garbinąs naujus dievus, – tai dėl to, kad aš turiu vidinį balsą, kurio klausau. Bet juk jūs tikite, kad Delfų pitijos girdi dievo balsą ir kad būrėjams dievai duoda ženklus ir paukščio skrydžiu, ir aukojimo ugnimi; kodėl gi jūs netikite, kad ir man dievai gali ką nors sakyti?

Sakoma, neva aš gadinąs jaunuomenės papročius. Bet kaip? Ar mokau išlepimo, godumo, garbėtroškos? Juk aš pats neišlepeš, negodus, ne garbėtroška. Mokau nepaklusti valdžiai? Ne, aš sakau: „Jeigu įstatymai jums nepatinka, įveskite naujus, o kol neįvedėte, pakluskite esamiems“. Mokau nepaklusti tėvams? Ne, aš sakau tėvams: „Jūs juk patikite savo vaikus mokyti tiems, kurie geriau išmano raštą; kodėl gi jūs nepatikite jų tam, kuris geriau išmano apie dorybę?“

Ne, atėniečiai, esu čia teisiamas dėl kitos priežasties, ir netgi nujaučiu, dėl kokios. Prisimenate, kadaise Delfų orakulas pasakė keistą dalyką: „Sokratas – išmintingiausias tarp helėnų“. Aš labai nustebau: aš žinojau, kad taip negali būti, – juk aš nieko nežinau. Bet jei jau taip pasakė orakulas, reikia paklusti, ir aš patraukiau į žmones mokytis išminties: ir iš politikų, ir iš poetų, ir iš puodžių, ir iš dailidžių. Ir kas pasirodė? Kiekvienas savo amatą išmanė geriau nei aš, bet apie tokius dalykus, kaip dorybė, teisingumas, grožis, protas, draugystė, žinojo nė kiek ne daugiau nei aš. Tačiau kiekvienas laikė save visiškai viską žinančiu ir labai įsižeisdavo, kai mano klausinėjimai įstumdavo į aklavietę. Tada aš ir supratau, ką norėjo pasakyti orakulas: aš bent jau žinau, kad nieko nežinau, – o jie ir to nežino; štai dėl to aš išmintingesnis nei jie.

Nuo to laiko aš ir vaikštinėju su žmonėmis kalbėdamas ir klausinėdamas – juk reikia orakulo klausyti. Ir daugelis manęs už tai nekenčia: juk nemalonu įsitikinti, jog ko nors nežinai, ir dar tokio svarbaus. Šie žmonės ir prasimanė kaltinimus, neva aš jaunimą mokau kažko blogo. O aš apskritai nieko nemokau, nes pats nieko nežinau; ir nieko netvirtinu, o tik užduodu klausimus ir sau, ir kitiems; mąstant apie tokius klausimus, niekaip negalima tapti blogu žmogumi, o geru galima. Todėl ir manau, kad aš visai nekaltas.“

Teisėjai balsuoja. Aišku, kad jie irgi Melėto ir Anito kaltinimų nelaiko pagrįstais – tiesa, jie pripažįsta Sokratą esant kaltą, tačiau tik nedidele balsų persvara. Dabar reikia balsuoti dėl bausmės. Tokiu atveju įstatymo nėra: kaltintojas turi pasiūlyti savą bausmę, kaltinamasis – savą, o teismas – išsirinkti. Kaltintojai savąją jau pasiūlė: tai mirties bausmė. Tegu dabar Sokratas savo ruožtu pasiūlo pakankamą baudą, turbūt viskas tuo ir pasibaigs. Bet Sokratas sako:

– Atėnų piliečiai, kaipgi aš galiu siūlyti sau bausmę, jeigu manau, kad dėl nieko nesu kaltas? Aš netgi manau, jog valstybei esu naudingas, nes savo kalbomis neleidžiu jūsų protams užsnūsti ir drumsčiu jų ramybę kaip gylys nusipenėjusį žirgą. Todėl sau aš paskirčiau ne bausmę, o apdovanojimą – na, pavyzdžiui, pietus valstybės sąskaita, mat aš juk neturtingas žmogus. Ir kokią gi baudą aš galėčiau užmokėti, jeigu visas mano turtas nė penkių minų nevertas? Gal vieną miną kaip nors užmokėčiau, galbūt dar ir draugai pridėtų.

Tai jau panašu į patyčias. Žmonės šurmuliuoja, teisėjai balsuoja ir paskiria Sokratui mirties bausmę. Nuteistajam suteikiamas paskutinis žodis. Jis sako:

– Aš juk, piliečiai, senas žmogus, ir mirties bijoti man nedera. Ką žmonėms duoda mirtis, aš

nežinau. Jeigu pomirtinio gyvenimo nėra, tai ji mane išvaduos nuo sunkios karšties, ir tai gerai; jeigu yra, tai aš galėsiu kitame pasaulyje susitikti su didžiaisiais senovės vyrais ir su savo klausimais kreiptis į juos, o tai bus dar geriau. Todėl jau skirstykimės: aš – mirti, jūs – gyventi, o kas geriau, mums nežinoma.

Mirties bausmė jam buvo įvykdyta ne iš karto: buvo švenčių mėnuo, visos bausmės atidėtos. Draugai jį įkalbinėjo bėgti iš kalėjimo; jis pasakė: „O kam? Kad pažeisčiau įstatymą ir iš tiesų nusipelnčiau bausmės? Ir kur? Argi yra tokia vieta, kur nemirštama?“ Jam buvo sakoma: „Bet juk skaudu matyti, kaip tu nepelnytai kenti!“ Jis atsakė: „O jūs norėtumėte, kad pelnytai? “ Jo klausė: „Kaip tavo palaidoti?“ Jis atsakė: „Vis dėlto blogai jūs manęs klausėtės, jeigu taip šnekate: juk laidosite ne mane, o mano mirusį kūną“.

Atėnuose mirtimi bausta nuuodijant. Sokratui padavė taurę – jis išgėrė ją iki dugno. Draugai pravirko – jis pasakė: „Ramiau, ramiau: mirti reikia geruoju!“ Jo kūnas ėmė vėsti, jis atsigulė. Kai šaltis pasiekė širdį, jis pasakė: „Paaukokite atnašą sveikatos dievui“. Tai buvo paskutiniai jo žodžiai.

IŠTVERMINGIEJI STOIKAI

Tuo pačiu metu, tuojau po Aleksandro Makedono mirties, į Atėnus atvyko neišvaizdus žmogus, tamsaus gymio, liesas ir nerangus – pirklio sūnus iš Kipro, vardu Zenonas. Jaunystėje jis klausė orakulo: kaip gyventi? Orakulas atsakė: „Mokykis iš numirėlių“. Jis suprato ir ėmė skaityti knygas. Bet Kipre knygų buvo mažai. Atėnuose jis pirmiausia susirado krautuvių, kur parduodamos knygos, ir čia tarp mokiniams skirtų „Iliados“ ritinių pasitaikė atsiminimų apie Sokratą knyga. Zenonas negalėjo nuo jos atsiplėšti. „Kur galima surasti tokį žmogų kaip Sokratas?“ – paklausė jis krautuvininko. Šis parodė jį gatvę: „Štai!“ Ten, belsdamas lazda, triukšmingai žingsniavo pusnuogis Kratetas, Diogeno mokinys. Zenonas viską metė ir nusekė paskui elgetą Kratetą. Vėliau jį pasiekė žinia: laivas su purpuro kroviniu, kurio jis laukė iš Kipro, nuskendo, visas jo turtas pražuvo. Zenonas sušuko: „Ačiū, likime! Tu pats mane stumi į filosofiją!“ – ir jau nebeišvyko iš Atėnų.

Atėnų aikštėje buvo portikas – siena su nutapytu Maratono mūšio paveikiu, priešais ją – kolonada su stogu nuo saulės. Portikas graikiškai – stoja. Čia, Margojoje stijoje, savo pokalbius ėmė rengti Zenonas, ir jo mokiniai imti vadinti stoikais. Tai buvo neturtingi, atšiaurūs ir stiprūs žmonės. Vyriausias iš jų, Kleantas, buvęs kumštynių kovotojas, užsidirbdavo duoną naktimis tąsydamas daržininkams vandenį, o dieną klausydavosi Zenono ir užsirašinėdavo jo pamokas ant avino menčių, nes rašomosioms lentelėms neturėjo pinigų.

Iki tol filosofai pasaulį įsivaizduodavo kaip didelį miestą valstybę su valdytojais idėjomis arba su piliečiais atomais, arba su partijomis stichijomis. Zenonas įsivaizdavo pasaulį kaip didelį gyvą kūną. Jis gyvas, ir dvasia persmelkia kiekvieną jo dalelytę: širdyje jos daugiau nei kojoje, žmoguje – daugiau nei akmenyje, filosofe – daugiau nei eiliniame pilietyje, bet ji yra visur. Ji iki smulkmenų tikslinga: kiekviena žmogaus gyselė ir kiekvienas vabaliukas, gyvenantis šalia žmogaus, kam nors vis tiek reikalingi, kiekvieną mūsų atodūsi ir kiekvieną ketinimą sukelia pasaulio organizmo poreikiai, kad jis gyventų ir būtų sveikas. Kiekvienas iš mūsų – dalis šio visatos kūno, panašiai kaip pirštas ar akis.

Kaipgi mes turime gyventi? Kaip pirštas ar akis: atlikti savo darbą ir džiaugtis, kad jis būtinas pasaulio kūnui. Gal mūsų pirštas ir nepatenkintas, kad jam tenka dirbti sunkų darbą, gal jis mieliau būtų akis – kas iš to? Savo ar ne savo noru jis liks pirštas ir darys visa, ką privalo. Taip ir žmonės visuotinio įstatymo – likimo – akivaizdoje. „Kas nori, tą likimas veda, kas nenori, tą velka“, – skelbia stoikų posakis. „Ką tau davė filosofija?“ – kažkas paklausė stoiko; jis atsakė: „Su ja aš noriai darau tai, ką be jos daryčiau nenoromis“. Jeigu pirštas galėtų galvoti ne apie savo sunkų darbą, o apie tai, koks jis reikalingas žmogui, pirštas būtų laimingas; tad tebūna laimingas žmogus, savo protą ir valią

sujungdamas su pasaulio protu ir įstatymu.

O jeigu kas nors trukdo? Jeigu negalia jam trukdo tarnauti šeimai, o šeima – tarnauti valstybei, o tironas – tarnauti visatos įstatymui? Jeigu jis vergas? Tai nieko nereiškia, tai – viso labo pratybos, grūdinančios valią; argi Heraklis būtų tapęs Herakliu, jeigu pasaulyje nebūtų buvę pabaisų? Svarbiausia žmogui – ne nelaimė, o požiūris į nelaimę. „Jo sūnus numirė“. Bet juk tai nuo jo nepriklausė! „Jo laivas nuskendo“. Ir tai nepriklausė. „Jį nuteisė mirties bausmė“. Ir tai ne nuo jo priklausė. „Jis visa tai pakėlė ištvėringai“. O tai jau priklausė nuo jo, tai – gerai.

Dėl tokios savitvardos stojiškas išminčius turi išsižadėti visų aistrų: malonumo ir sielvarto dėl praeities, visų norų ir baimės dėl ateities. Jeigu mano pirštas ims kamuotis dėl savo aistrų, vargu ar jis gerai tarnaus; taip pat ir žmogus. „Mokykis nepasiduoti pykčiui, – sakydavo stoikai. – Skaičiuok pats sau: aš nepykau dieną, dvi, tris. Kai suskaičiuosi iki trisdešimties, paaukok dievams padėkos atnašą“. Kai Zenoną sykį supykė nepaklusnus vergas, Zenonas tiek tepasakė: „Primuščiau tave, jei nebūčiau įpykęs“. O kai stoiką Epiktetą, kuris pats buvo vergas, negailestingai talžė šeimininkas, Epiktetas ramiu balsu jį įspėjo: „Atsargiai, tu sulaužysi man koją“. Šeimininkas puolė jį dar pikčiau, trakstelėjo kaulas. „Štai ir sulaužei“, – taip pat ramiai pasakė Epiktetas.

Jeigu žmogus atsikratys aistrų ir savo protu susilies su pasaulio protu, jis prilygs dievui, jam priklausys visa, kas paklūsta pasaulio protui, tai yra visas pasaulis. Jis bus ir tikras karalius, ir turtuolis, ir karvedys, ir poetas, ir laivo vairininkas, o visi kiti nors ir sėdės sostuose, nors ir kaups turtus, tebus tiktai aistrų vergai ir dvasios vargdieniai. Mat tobulybės nebūna „daugiau“ ar „mažiau“: arba tu esi viskas, arba niekas. Dorybės kelias siauras kaip lyno akrobato, – ar nepataikysi per pirštą, ar per žingsnį, vis tiek nukrisi ir žūsi. Iš stoikų žmonės labai juokdavosi dėl tokios puikybės, bet jie laikėsi savo.

Iš jų juokdavosi, bet juos gerbdavo. Tai buvo ne Diogeno padienininko filosofija – nepaisant visų keistenybių, tai pagaliau buvo tikra dirbančio žmogaus filosofija. O darbininkų pastangomis ir anuomet, ir visais laikais klestėjo ir namai, ir miestas, ir pasaulis. Vergai guodėsi mintimi, kad dvasia jie laisvesni už šeimininkus, o karaliai kviesdavosi stoikus patarėjais. Makedonų karalius Antigonas Jaunesnysis, lankydamasis Atėnuose, nesitraukdavo nuo Zenono ir kviesdavosi jį į visas savo puotas. Prisigėręs šaukdavo jam: „Ką aš galėčiau padaryt tavo labui?“ – o šis atsakydavo: „Išsiblaivyti“.

Sokratą atėniečiai nuteisė mirties bausmė, Aristotelį ištrėmė, Platoną pakentė, o Zenoną pagerbė aukso vainiku ir palaidojo valstybės sąskaita. „Už tai, kad jis darė tai, ką kalbėjo“, – buvo sakoma tautos susirinkimo nutartyje.

Michailas Gasparovas, *Su skydu ir už skydo*: pasakojimai apie Senovės Graikijos kultūrą, vertė Sigitas Parulskis, Vilnius: Alma Littera, 2003, p. 222–225, 255–258, 314–317, 320–324, 324–327, 343–348, 435–438.